

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

ПОНОМАРЕНКО ВІТАЛІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 821.161.2.–31.–Шкляр

**ПОЕТИКА ТА ПРОБЛЕМАТИКА РОМАНІВ „ЧОРНИЙ ВОРОН”
(„ЗАЛИШЕНЕЦЬ”) ТА „МАРУСЯ” ВАСИЛЯ ШКЛЯРА**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі української літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Погребенник Володимир Федорович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
завідувач кафедри української літератури

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Кузьменко Володимир Іванович,
Національна академія Служби безпеки України,
професор кафедри романо-германських мов;

кандидат філологічних наук, доцент
Кравченко Андрій Євгенович,
Інститут літератури імені Т. Шевченка
НАН України, старший науковий співробітник
відділу української літератури ХХ ст. та сучасного
літературного процесу.

Захист відбудеться «   »   2019 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.22 Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01054, м. Київ, вул. Тургенєвська, 8/14.

Із дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «26» квітня 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. Д. Осьмак

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. В Україні протягом тривалого часу історична пам'ять була заручницею нав'язаних соціуму ідеологічних перекручень, коли факти, невідомі широкому загалові, навмисне спотворювалися або набували фальшивого трактування. Найбільш замовчуваною сторінкою української історії є тема повстанського руху проти окупаційної більшовицької влади 1918–1921 рр., зокрема феномен Холодного Яру. Одним із перших художньо переосмислив і переповів події тих часів Василь Шкляр – український письменник і політичний діяч, один із найбільш читаних і популярних авторів сучасного літературного процесу. Його роман “Чорний Ворон” (“Залишенець”) (2009) здобув справжнє визнання та водночас показав, що і сучасна українська література здатна задовольнити вибагливі читацькі смаки. Секрет успіху “Чорного Ворона” – у документалізованій увазі до національно-визвольних змагань, унікальній реконструкції української історії, зокрема її захоплюючій белетризації. Замовчувана довгий час тема повстанського руху проти окупаційної більшовицької влади – одна з причин стрімкої популярності роману “Чорний Ворон”, який став першим національним бестселером у сучасному літературному процесі. Популярності твору опосередковано посприяла відмова В. Шкляра від Шевченківської премії в 2011 р. і, натомість, вручення йому Народної Шевченківської премії (17 квітня 2011 р. в Холодному Яру біля пам'ятника на місці останнього бою отамана Василя Чучупаки). Тож інтерес до “Чорного Ворона” зріс завдяки громадянській позиції його автора. Роман “Маруся” (2014) також відновив замовчувані в СРСР історичні факти антибільшовицького повстанського опору 20-х рр. ХХ ст., зокрема перебування Української Галицької Армії в Києві. Очевидно, що обидва романи виникли внаслідок соціальної необхідності, й це не поодинокий випадок, коли українські письменники виступають не лише як художники слова, але і в ролі духовних наставників нації, реконструкторів несфальшованої історії. Обидва романи В. Шкляра, присвячені повстанському рухові в Україні 20-х рр. ХХ ст., засвідчили бажання простих українців знати правду про себе, повернутися до свого коріння, зрозуміти власну унікальність.

Популярні художні твори, які спричинили суспільний резонанс, спорадично вивчають науковці. Водночас і “Чорний Ворон”, і “Маруся” лишаються малодослідженими і недостатньо осмисленими в контексті сучасного наукового дискурсу. Низка рецензій (А. Венцковський, Б. Пастух, К. Родик, П. Солодько, Р. Харчук, М. Петрашук, А. Миколаєнко та ін.) і міркування окремих літературних критиків та літературознавців про ці твори окреслюють лише деякі проблеми жанрового та ідейно-тематичного характеру. Зокрема, Н. Андрійченко (“Архетипологія роману Василя Шкляра «Чорний Ворон»”, 2013) визначила архетипи, які, на думку дослідниці, органічно вплелися в структуру “Чорного Ворона”; В. Башманівський (“Проблеми вибору в романі В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон»”, 2013) з'ясував окремі особливості проблематики роману; Т. Белімова (“Образ повстанця в сучасному українському історичному романі (В. Шкляр «Чорний Ворон. Залишенець», А. Кокотюха «Справа отамана Зеленого. Українські хроніки 1919 р.»”, 2015) спостерегла зіставність образів народних отаманів історичних романів В. Шкляра та А. Кокотюхи; М. Дудніков (“Жанрові модифікації історичного

роману”, 2011) проаналізував окремі аспекти жанрової специфіки роману “Чорний Ворон”; О. Романенко (“«Чорний ворон» Василя Шкляра: між високою та масовою літературою”, 2010; “Семіосфера української масової літератури: Текст. Читач. Епоха”, 2014), С. Філоненко (“Бестселер як проблема сучасного літературного процесу в Україні”, 2009; “Масова література в Україні: дискурс / гендер / жанр”, 2011) та Я. Голобородько (“«Чоловіча» проза Василя Шкляра”, 2010) розглянули роман “Чорний Ворон” крізь оптику масової культури. Спробами системніших студій про історичні романи В. Шкляра є праці О. Стадніченко “Роман Василя Шкляра «Чорний ворон»: історична та художня правда” (2010) та Л. Старовойт “Художнє відображення українського національно-визвольного руху у романі В. Шкляра «Чорний Ворон»” (2010). Проте спеціального і системного дослідження, присвяченого історичним романам В. Шкляра, у сучасному українському літературознавстві ще немає.

Отже, актуальність теми дисертаційного дослідження спричинена потребою всебічного наукового вивчення історичної романістики В. Шкляра як знакового явища сучасного літературного процесу, прикметною важливістю проблематики та оригінальністю жанрово-стильової й образної парадигм. Своєчасним у цьому контексті видається комплексне осмислення автентичного жанру українського історичного роману, що відтворив боротьбу українського народу проти агресивної тоталітарно-репресивної політики Росії.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконувалася як складова частина комплексного дослідження “Шляхи розвитку української літератури XVII–XXI століть”, над яким працює колектив кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 5 від 15 листопада 2015 р.) і заочно затверджено на засіданні бюро Наукової ради НАН України з проблеми “Класична спадщина та сучасна художня література” при Інституті літератури імені Т.Г. Шевченка НАН України (протокол № 1 від 19 травня 2016 р.).

Мета роботи полягає в аналітико-синтетичному осмисленні поетики історичних романів В. Шкляра “Чорний Ворон” та “Маруся” в аспекті з’ясування авторської візії історичного минулого.

Реалізація мети передбачає розв’язання низки завдань, а саме:

- дослідити теоретичні аспекти жанру історичного роману, його особливості у світлі авторського світогляду й естетичних поглядів В. Шкляра;
- висвітлити специфіку жанрової та стильової моделі роману В. Шкляра “Чорний Ворон” крізь призму традиційних та новаторських чинників художнього історизму;
- розкрити ідейно-тематичну й образну парадигми роману “Чорний Ворон”;
- з’ясувати особливості художньої репрезентації авторського бачення історичного минулого у романі “Маруся”;
- проаналізувати характерокреаційні домінанти та часопросторові виміри й особливості їхнього художнього втілення у романі “Маруся”;
- сформулювати уявлення про самотність художньої реалізації історизму та історіософії у творах В. Шкляра на рівні поетики й проблематики;

– визначити місце й роль історичної романістики письменника в контексті сучасного літературного процесу.

Об’єктом дослідження є романи “Чорний Ворон” та “Маруся” у контексті особливостей романного мислення В. Шкляра, історії жанру історичного роману та у площині розвитку холодноярської тематики в українській літературі. Матеріалом дослідження стали видання романів В. Шкляра, твори “материкових” та екзильних авторів, спогадові матеріали та праці вітчизняних науковців.

Предмет дослідження – своєрідність ідейного змісту, жанрово-стильова й образна природа історичних романів В. Шкляра про національно-визвольні змагання початку 20-х рр. ХХ ст.

Теоретико-методологічну базу дисертації становлять теоретичні та історико-літературні праці, присвячені проблемам жанрології, функціонуванню історизму та міфопоетичної парадигми в літературі, авторства вітчизняних і зарубіжних учених: Р. Барта, М. Бахтіна, Н. Бернадської, Т. Бовсунівської, А. Гуляка, Г.-Г. Гадамера, І. Денисюка, М. Жулинського, М. Ільницького, Ю. Коваліва, М. Кондратюк, Н. Копистянської, Ю. Лотмана, М. Наєнка, Д. Наливайка, Д. Пешорди, О. Романенко, Л. Ромащенко, А. Ткаченка, Б. Томашевського, С. Філоненко, І. Франка, Р. Харчук та ін.

Для досягнення мети та розв’язання визначених завдань у дисертації використано біографічний, системний, культурно-історичний, порівняльно-історичний та інтертекстуальний **методи аналізу**. Біографічний метод уможливив відстеження зв’язку фактів, подій життя письменника, його світоглядних настанов і переконань із художнім світом його творів. Системний метод дозволив систематизувати й дослідити художні явища в комплексі їхніх особливостей та функцій у структурі тексту. Культурно-історичний метод сприяв осмисленню романістики В. Шкляра в контексті соціокультурних тенденцій епохи, розумінню історичної концепції автора через осягнення зображеного ним у синхронному й діахронному планах. Принципи порівняльно-історичного методу використані з метою увиразнення зв’язків творів В. Шкляра з історичною прозою й формування контекстуального бачення романістики письменника. Методика інтертекстуального аналізу сприяла виявленню форм взаємодії (алюзії, ремінісценції тощо) романів В. Шкляра з творами інших авторів та осмисленню діалогу “текст – контекст”, “традиції – новаторство” у текстовій площині досліджуваних творів.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що робота є першим аналітико-синтетичним дослідженням історичних романів В. Шкляра, які ще не були об’єктом спеціального наукового вивчення. У роботі вперше з’ясовано особливості художнього моделювання історичного минулого (“Чорний Ворон” та “Маруся” В. Шкляра), визначено доміанти історизму романів у ключі традицій та новаторства. Комплексно проаналізовано поетику історичних романів В. Шкляра, досліджено проблематику, ідейно-тематичну, жанрову, стильову й образну специфіку творів. Уперше науково обґрунтовано положення про стильовий синтез історичної прози В. Шкляра, у якій простежуються домінантні риси неоромантизму, неореалізму, впливи постмодерністської естетики. Визначено ознаки авторського варіанту історичного роману й акцентовано на самобутності форми, змісту та часопросторової моделі творів. Історичну романістику В. Шкляра осмислено з урахуванням методів сучасного

літературознавства, у діахронно- синхронному контексті української літератури. Аргументовано дослідницьке бачення того, що “Чорний Ворон” і “Маруся” є знаковими явищами сучасного літературного процесу і сприймаються у контексті відновлення історичної правди. Репрезентована в дисертації наукова стратегія сприяє увиразненню самобутності ідіостилу митця, уточненню й доповненню наукових концепцій і дослідницьких візій творчості епіка.

Практичне значення роботи визначається можливістю застосування її матеріалів та висновків у подальшому науковому вивченні сучасної української романістики. Матеріали дисертації можуть бути використані під час вивчення історії новітньої української літератури в університетах та школах, при підготовці лекцій, проведенні практичних і семінарських занять, розробці спецкурсів і спецсемінарів, написанні бакалаврських та магістерських робіт. Матеріали дослідження можуть бути залучені до коментування текстів В. Шкляра в науково-критичних виданнях його творів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й висновки дисертації були обговорені на засіданнях кафедри української літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, висвітлені у статтях і наукових доповідях на конференціях різного рівня: Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасний вимір філологічних наук” (Львів, 15–16 липня 2016), III Міжнародній науково-практичній конференції “Теоретична і дидактична філологія: надбання, проблеми, перспективи розвитку” (Переяслав-Хмельницький, 6–7 жовтня 2016 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Філологія XXI сторіччя: традиції та новаторство” (Київ, 5–6 квітня 2017 р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Корифеї української літератури і науки: фундаментальний внесок неокласиків” (Київ, 10–11 листопада 2017 р.), Міжнародній науковій конференції “Аналіз та інтерпретація художнього тексту: проблеми, стратегії, досліді” (Київ, 26–27 квітня 2018 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Ad fontes! Літературознавчі осяги професорів кафедри української літератури (До 125-річчя від дня народження П. Волинського, 90-річчя П. Хропка, 80-річчя О. Гнідан)” (Київ, 26 жовтня 2018 р.).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 5 наукових статей, з них 4 – у фахових виданнях України, 1 – у закордонному.

Структура та обсяг дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел (227 позицій). Загальний обсяг роботи – 199 сторінок, із яких – 179 основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** висвітлено стан вивчення проблеми, обґрунтовано актуальність, наукову новизну дослідження, визначено його мету, завдання, об’єкт і предмет, окреслено теоретико-методологічну основу роботи, її практичне значення, подано інформацію про апробацію результатів дослідження.

У першому розділі **“Історична романістика в сучасному науковому осмисленні”** висвітлено теоретичні аспекти жанрології, що стосуються генези, розвитку й трансформації жанру історичного роману в українській літературі; простежено особливості його наукового осмислення у літературознавстві; розкрито специфіку рецепції історичного минулого В. Шкляра.

У підрозділі 1.1. *“Теорія й історія жанру історичного роману, його антиномійність у радянську й посттоталітарну добу”* з’ясовано питання теорії та історії жанру історичного роману, особливості його наукового студіювання.

Акцентовано, що сучасне бачення історичного роману полікомпонентне. Українські літературознавці другої половини ХХ ст. (З. Голубєва, В. Дончик, Л. Новиченко, Г. Сиваченко, М. Сиротюк, В. Чумак), кінця ХХ – початку ХХІ ст. (С. Андрусів, Н. Бернадська, Т. Бовсунівська, А. Гуляк, М. Ільницький, Ю. Ковалів, М. Кондратюк, Н. Копистянська, Д. Пешорда, Л. Ромашенко, М. Слабошпицький, А. Ткаченко та ін.) розширили уявлення про генезу й художню природу історичного роману, окреслили риси, що вирізняють жанр історичного роману, визначили його особливу жанрову форму – “зв’язку часів”, описали корпус української історичної прози ХІХ–ХХ ст. Водночас сучасна проза на історичну тематику лишається маловивченою, адже літературний процес, як явище безперервне й динамічне, продукує нові твори, що наближаються до жанру історичного роману.

Як засвідчив аналітичний огляд розвитку історичного роману, українські письменники культивували різні форми цього жанру. Розвитку та збагаченню української історичної прози сприяли твори П. Білецького-Носенка, П. Куліша, Д. Мордовця, І. Нечуя-Левицького, М. Старицького, І. Франка, Б. Лепкого, А. Кащенко, І. Филипчака, Ю. Опільського та ін. Канони соцреалізму було імпліковано у романах П. Панча (“Гомоніла Україна”), Івана Ле (“Наливайко”, “Хмельницький”), З. Тулуб („Людолови”). Водночас у творчості представників діаспори художнє осмислення минулого, на відміну від радянських текстів, позбавлене ідеологічних штампів (“Рубікон Хмельницького”, “День гніву” Ю. Косача, “Чорноморці” В. Чапленка, „Марія”, „Гори говорять”, „Саботаж УВО”, “Ost” У. Самчука, „Жовтий князь” В. Барки, „Сад Гетсиманський” І. Багряного). В українській літературі 1950–1970-х рр. історичний роман став своєрідною альтернативою соцреалістичній монументальній прозі. Романісти посттоталітарної доби репрезентують оригінальні візії історичного минулого, подаючи історичну правду крізь призму індивідуально-авторської міфотворчості, поєднуючи елементи різних стилів, залучаючи форми інших жанрів. Твори сучасних прозаїків репрезентують прагнення до об’єктивного відтворення минулого, висвітлення замовчуваних та маловідомих сторінок історії, осмислення історичної правди: “Прийдімо, вклонімося...” Ю. Мушкетика, “Орда”, “Вогненні стовпи”, “Хресна проща” Р. Іваничука, “Хрест” В. Базіва, “Чорний Ворон”, “Маруся”, “Троща” В. Шкляра, „Розколоте небо” С. Талан та ін. Шукаючи нових способів інтерпретації історичного минулого, особливих зображально-виражальних засобів, експериментуючи з формою та змістом, сучасні прозаїки часто вдаються до індивідуально-авторського трактування історії (“Діоптра”, “Шестиднев, або Корона дому Острозького” П. Кралюка, “Між пеклом і раєм” Г. Тарасюк), синтезують історичний роман з іншими різновидами романного жанру, зокрема з психологічним, любовним, філософським, пригодницьким, детективним тощо (“Око Прірви”, “Тіні зникомі” Вал. Шевчука, “Нація”, “Черевички Божої Матері” М. Матіос, “Танго смерті” Ю. Винничука, “Слуга з Добромиля” Г. Пагутяк, “Століття Якова”, “Соло для Соломії” В. Лиса, “Музей покинутих секретів” О. Забужко, „Червоний” А. Кокотюхи). За сюжетно-композиційними

особливостями серед сучасних українських романів можна виокремити романи “зв’язку часів” („Диво” П. Загребельного, „Прийдімо, вклонімося...” Ю. Мушкетика, „Дефіляда в Москві”, „Конотоп”, „ЛжеNostradamus”, „Срібний павук” В. Кожелянка, „Вільний світ” Т. Белімової, „Чорний Ворон”, „Маруся”, „Троща” В. Шкляра). Стратегія на відновлення історичної правди, очищення українського минулого від імперських ідеологічних нашарувань простежується у романах “Нація”, “Черевички Божої Матері” М. Матіос, „Музей покинутих секретів” О. Забужко, „Танго смерті” Ю. Винничука, „Століття Якова” В. Лиса, “Чорний Ворон”, “Маруся” і “Троща” В. Шкляра. Новітня історична романістика, акумулюючи тяглу традицію романного жанру, засвідчує модифікацію жанрової матриці, її оновлення та збагачення.

Констатовано, що В. Шкляр продовжив вальтерскоттівську традицію в історичній романістиці, поєднавши в творах “Чорний Ворон”, “Маруся”, “Троща” історичну й любовну лінії, реальних та вигаданих осіб. У романах В. Шкляра “Чорний Ворон” та “Маруся” співіснують усталені елементи жанру історичного роману (історична основа, єдність життєвої правди та художнього домислу, наявність історичної та любовної сюжетних ліній), риси роману “зв’язку часів” (синкретизм віддалених часових пластів, актуалізація ідеї єдності минулого й сучасного, концепт історичної пам’яті, циклічність історичного поступу), а також ознаки масової (авантюрно-пригодницька та любовна лінії, гостросюжетність, містичність) та інтелектуально-філософської (важливість проблематики, історична достовірність, психологізм, майстерність сюжетно-композиційної організації) літератур.

У підрозділі 1.2. *“Історичні й естетичні концепції романістики В. Шкляра”* розкрито особливості інтерпретації письменником подій минулого.

У формуванні індивідуальної манери В. Шкляра простежується взаємодія декількох стильових напрямів, зокрема, неоромантизму з його ірраціональним потягом до ідеалу та неореалізму, в контексті якого кожен вчинок персонажа мотивований і відрефлексований. Автор не вдається до надмірного дидактизму, а шукає таких форм подачі матеріалу (нерідко запозичуючи їх із жанрової літератури – детективу, екшену, пригодницького роману), які б утримували оптимальний баланс між серйозним змістом і цікавою, захопливою розповіддю. Самобутнім аспектом концепції історії у романах „Чорний Ворон” та „Маруся” є поетизація подій перших десятиліть ХХ ст., коли художня реалізація міри „історичності” підпорядкована такому завданню. Звідси – поєднання історичного факту й вимислу з домислом, увага до духовних запитів зображеної епохи, взаємодія художнього та дослідницького первнів.

Поетика романів „Чорний Ворон” і „Маруся” В. Шкляра прикметна поєднанням традиції й новаторства, що пов’язано з генезою української історичної романістики, з особливостями роману „зв’язку часів”. Безумовний здобуток письменника – віднайдена межа між документальними свідченнями та актуальною мовою масової літератури, яка дозволила у сюжетно напруженій формі розповісти про історичне минуле. Викладені невідомі факти в романах В. Шкляра дозволяють заповнити білі плями української історії, по-новому прочитати її суть. Романами „Чорний Ворон” і „Маруся” властиві основні риси жанрового різновиду історичного роману: історичний сюжет (письменник відтворює в художній формі період визвольних змагань 1918–1921 рр.);

високий ступінь документальності подій; реальність визначних постатей, донині живих у пам'яті поколінь; поєднання історичної правди з художньою, історичного факту – з художнім вимислом, справжніх історичних осіб – із вигаданими; наявність історичного конфлікту та показ соціальних сил, які за ним стоять і визначають його зміст. Шляхом реконструювання біографій народних месників на основі документальних та архівних матеріалів, В. Шкляр утворив своєрідний авторський міф про повстанців – борців за волю України. Сполучивши ознаки маскульту й так званої високої літератури, романи виявили синкретичну художню природу. Письменник зумів майстерно поєднати важливу і актуальну проблематику, історичну достовірність, психологізм із гостросюжетністю й авантюрно-пригодницьким началом, забезпечивши цим своїм творам статус бестселерів. Таким чином, історична концепція В. Шкляра, основою якої є розуміння історичної пам'яті як духовного первня народу та націєтворчого чинника, а зв'язку часів як умови еволюції суспільства, знайшла вдалу реалізацію в романній формі, засвідчивши тим самим актуальність жанру історичного роману, його важливість для сучасного реципієнта.

У другому розділі **“Роман «Чорний Ворон. Залишенець» як розвиток традиції й новаторська проекція художнього історизму”** досліджено визначальні аспекти поетики роману В. Шкляра “Чорний Ворон”.

У підрозділі 2.1. *“Специфіка авторської жанрової та композиційної моделей”* проаналізовано жанрову, сюжетно-композиційну, ідейно-тематичну парадигми роману “Чорний Ворон”.

Інтегрований у провідне ідейно-тематичне русло сучасної української літератури, В. Шкляр майстерно зреалізував у романі настанову на висвітлення героїчної й трагічної, табуованої за часів радянського режиму сторінки національної історії – боротьби українців за свою незалежність у 20-х роках ХХ ст. Письменнику вдалося віднайти адекватну форму поєднання документальної площини та епічного наративу. Їхня репрезентація у творі варіативна: вони розгортаються одночасно, у хронологічній послідовності або ж випереджають одна одну чи повторюються (часто після цитування документальних фрагментів подається їхня художня версія). Документально-історичний вимір тексту формований залученням історичних розвідок, архівних документів, спогадів очевидців, художньо-документальних видань (Ю. Тютюнника, І. Лютого-Лютенка, Ю. Горліс-Горського, О. Станіміра, М. Дорошенка, Р. Ковалю, М. Василенка та ін.), а також бувальщин та легенд, які письменник чув на рідній землі та у власних “експедиціях” Черкащиною під час написання роману. В авторській рецепції історія набула циклічного характеру: доленосні події мають властивість повторюватися, адже незнищеним є прагнення народу до свободи, гідного життя на землі. Авторський стрижень, ключовий чинник формування художнього домислу, відіграє першорядну роль у жанровій моделі роману “Чорний Ворон”, що дозволяє віднести твір до художньо-історичного масиву української прози.

У сюжетних лініях майстерно трансформовані документальна (власне історична) та художня (індивідуально-авторська) площини: 1) боротьба холодноярських повстанців, їхній побут, військові перипетії та баталії; 2) доля отамана Чорного Ворона; 3) любовна лінія – кохання Тіни і Чорного Ворона; 4) трагедія сім'ї отамана Веремія. Взаємозв'язок зазначених сюжетних ліній, їхнє тісне переплетіння сформувало епічний часопростір роману з його

домінантними ідейно-тематичними й образними чинниками: національно-визвольна боротьба й долі окремих людей у її вирі. Двоплановість композиційної організації твору зумовлена синкретизмом документальної (історичної, достовірної основи, вираженої через документальні вставки, які або випереджають, або коментують події *post factum*) та художньо-творчої, власне індивідуально-авторської (в ній ключову роль відіграє художня вигадка) текстових площин. Якщо перша площина – це документальний масив, що має статичний характер, то друга за суттю є художньою оповіддю героїчно-авантюрного спрямування про життя та діяльність отаманів повстанського руху й має динамічний характер. Важливою ознакою композиції твору є порушення причинно-наслідкових зв'язків, що зумовлює модифікацію хронотопу, інтеграцію в його межі символічних, міфологічних та містичних чинників. У творенні письменником національно-романтичного міфу простежуються традиції “хімерної прози” 50–80-х рр., зокрема, актуалізація національної проблематики через міфологізацію історії, стилізація фольклорних жанрів (легенд, пісень), залучення фантастичної парадигми як можливості множинності смислу. Однією з рис авторської сюжетно-композиційної моделі є відсутність розв'язки, що є чинником формування поліфонізму формо- й змістової організації тексту. Наративне відтворення зображеного відбувається шляхом залучення різних типів викладу, водночас головну роль відіграють гетеродієгетична та гомодієгетична нарації. Використання автором останньої поглиблює психологізм розповіді, її емоційну складову.

У підрозділі 2.2. *“Поетика образотворення та стилю В. Шкляра”* з'ясовано особливості образної системи роману “Чорний Ворон”, розкрито його стильову специфіку.

Художнє осмислення національної боротьби у романі кореспондується із лейтмотивом народної словесності (зокрема, казок) – боротьби добра зі злом. Тому опозиція “свої / чужі” набуває етносакрального змісту. Хоча повстанців кількісно менше (в цьому вбачаємо данину канону народної творчості), вони змальовані як доблесні лицарі, захисники краю, всіх знедолених та покривджених. З-поміж повстанських отаманів у романі фігурують Семен Гризло, Василь Чучупака, Веремій, Чорний Ворон, Хмара, Загородній, Лютий-Лютенко, Денис Гупало, Голик-Залізник та ін. Незримо присутньою у романі є постать отамана Веремія. Вона оповита містикою й загадковістю, що зумовлено акцентом на невловимості й невмирущості отамана. Ідею свідомої та саможертвної боротьби за українську незалежність В. Шкляр утілює у образі головного героя – Чорного Ворона. Згідно з історичними документами, на території Холодного Яру діяло щонайменше чотири отамани з псевдо Чорний Ворон, проте для В. Шкляра чи не найближчою була постать Іван Яковича Черноусова, родом із с. Товмач. Синтезувавши факти, спогади, відомості з книг Р. Ковалю, Ю. Горліса-Горського, І. Лютого-Лютенка та ін., В. Шкляр створив збірний образ отамана. Доведено, що значну роль у моделюванні образу Чорного Ворона відіграли документальний роман “Холодний Яр” (1934) Ю. Горліса-Горського та спогади І. Лютого-Лютенка “Вогонь з Холодного Яру” (1986) (І. Лютий-Лютенко згадується в романі “Чорний Ворон” разом з іншими повстанськими отаманами, водночас, епізоди його життя в художній структурі твору трансформовані як епізоди життя головного героя – Чорного Ворона).

Особливості моделювання образу Чорного Ворона полягають у репрезентації його крізь призму декількох точок зору й нарративних проекцій: авторське бачення та сприйняття інших героїв (третьособовий нарратив), бачення Чорного Ворона (першоособовий нарратив). Образ Чорного Ворона є збірним й акумулює у собі найкращі риси повстанців – патріотизм, відвагу, вірність ідеї й готовність віддати за неї життя. Зображуючи героя у ставленні до ворогів, до повстанців, у ситуаціях вибору та небезпеки, письменник розкриває такі його риси, як розвинена інтуїція, обережність, спостережливість, здатність розуміти ситуації й людей. Додаткового романтичного пафосу та містичної наснаженості як загалом твору, так і безпосередньо постаті отамана Чорного Ворона додає образ-резонатор – птах чорний ворон. З'ясовано, що функція ворона-спостерігача підпорядковується ідейно-тематичним та сюжетно-композиційним завданням. Так, виконуючи роль спостерігача та коментатора почутого й побаченого, птах виступає обсерватором та резонатором авторської позиції, що водночас розширює змістову площину, додаючи твору нових ідейно-тематичних акцентів, вносячи історіософський вектор у художній світ. Крізь призму сприйняття птаха репрезентується сторонній, незацікавлений погляд на трагедію історичної долі України. Новаторство В. Шкляра полягає в розкритті позитивної семантики образу, на відміну від узвичаєної асоціації “ворон – зло”.

Історизм роману вдало поєднано з вимислом і домислом. Саме в цій площині змодельовано образи повстанців, в яких синтезовано збірні та індивідуальні риси. Спираючись на історичні дослідження, спогади учасників, архівні документи, В. Шкляр відтворив мислення, переконання повстанців, особливості їхнього побуту, тактику дій, розкрив складнощі їхнього становища. На тлі батальних сцен повстанці постають легендарними характерниками, козацькими нащадками. Показуючи повстанців у боях, побуті, міжособистісному спілкуванні, розкриваючи їхній внутрішній світ, характери, письменник увиразнює такі їхні риси, як сміливість, відчайдушність, стійкість, винахідливість, почуття гумору. Шляхом відтворення внутрішнього мовлення героїв, показу їх у різних ситуаціях, а також крізь призму сприйняття й розуміння головного героя В. Шкляр відтворив складний психологічний стан повстанців, які втрачали надію, розчаровувалися в результатах і перспективі боротьби. Дотримуючись історичної та психологічної правди, автор показав, що середовище повстанців було різноманітне: його склали не лише ідейні та героїчні особистості, а й ті, кого долала зневіра й сумнів, що приводило на шлях зрадництва. Проте більшість змальованих повстанців – справжні герої, віддані ідеї, безстрашні й відчайдушні. Кожен із вірних побратимів Чорного Ворона наділений характерними прикметами й індивідуальними якостями (Вовкулака, Ходя, Біжу, Невіруючий Хома, Цокало Ладим та ін.).

У межах розгортання історичної лінії роману В. Шкляр на рівні антитетичного зображення змодельовував образи ворогів – окупантів-більшовиків, ключову роль у репрезентації яких відіграє негативна семантика. В характерокреаційних вирішеннях образів повстанців та окупантів значну функцію має поетика контрасту. Знижений тон, використання сатири, іронії, гротеску, анімалістичної образності, специфіка відтворення зовнішності, поведінки та мовлення формує образ ворога-окупанта, увиразнює контрастність зображення більшовиків й повстанців, що поглиблює ідейне спрямування

твору, актуалізує його національно-патріотичний пафос. Подекуди у тексті чіткі межі розмиваються: “свої” стають зрадниками (наприклад, брат Вовкулаки), а “чужі” перевтілюються у “своїх” (сотник Завірюха та полковник Гамалій).

Якщо у моделюванні образів отаманів, повстанців та окупантів ключову роль відіграє історична правда, то жіночі образи роману розкриваються в межах індивідуально-авторського бачення, стаючи своєрідною єднальною ланкою між історичною основою та художнім домислом і вимислом. Жіночі образи, пов’язані з постаттю Чорного Ворона (Тіна, сліпа Євдося, Дося Апілат) поглиблюють його характеристику, розкривають героя у стосунках з іншими персонажами.

Доведено, що в образній парадигмі роману окреме важливе значення має образ-локус Холодного Яру, що синтезував конкретну (історичну, географічну) та символічну (етноментальну, історіософську) семантичні доміанти. Образ Холодного Яру актуалізує національну проблематику твору: В. Шкляр акцентує на незгасному прагненні українців до свободи, на їхній любові до рідного краю й готовності боронити його ціною власного життя. В авторській концепції, спрямованій на відродження історичної пам’яті, Холодний Яр є містичним, легендарним, проте, насамперед, святим місцем. Холодний Яр, Мотронинський монастир, Лебединський ліс постають місцями перетину історичних пластів, хронотопом, у якому історія виявляє свою циклічність і неперервність. Образ Мотронинського монастиря актуалізує національно-історичну проблематику, з ним пов’язані проєкції в минуле, згадки про М. Значко-Яворського, М. Залізняка, І. Гонту.

З’ясовано, що стильова природа роману “Чорний Ворон” пов’язана з його ідейно-тематичною, образною, жанровою і сюжетно-композиційною специфікою. Реалістичне стильове тло зображуваних перипетій базоване на достовірності подій та постатей, що зумовлено зверненням до трагічних і героїчних, довго замовчуваних сторінок української історії. Героїзація боротьби повстанців Холодного Яру, певна ідеалізація у моделюванні образів отаманів та повстанців, акцентування на непохитності їхніх ідейних переконань, силі волі, мужності, витривалості свідчить про важливість неоромантичних стильових елементів у художньому світі роману. Ознаки неоромантизму простежуються і в гіперболізації, містифікації, у формуванні міфопоетичного, таємничо-загадкового пафосу окремих епізодів та образів (птах чорний ворон, Вовкулака, вовк, сліпа Євдося тощо). Як явище сучасної української літератури роман В. Шкляра зазнав впливу постмодерної стилістики (відкритий фінал, інтертекст, настанова на формування враження реципієнта, прагнення його здивувати, приголомшити). Доведено, що у текстуальному просторі роману взаємодіють різні форми інтертекстуальності: відкриті й приховані цитати (фрагменти з архівних документів, народних пісень), алюзії (мемуарні твори, спогади учасників повстанського руху, Біблія, фольклор, міфологія). Важливим метатекстом роману є постать і творчість Т. Шевченка: поет і його твори згадуються як одна з мотивацій повстанської боротьби, алюзії на його поеми “Гайдамаки”, “Холодний Яр” та ін. формують текстуальний простір роману та його інтертекстуальні поклики.

В третьому розділі **“Парадигма національного резистансу: опозиція “жінка проти ворожої агресії” (роман “Маруся”)**” розкрито жанрово-стильову, ідейно-тематичну та образну природу роману В. Шкляра “Маруся”.

У підрозділі 3.1. *“Авторська візія історичної дійсності й особливості психологізму роману”* висвітлено авторську рецепцію історичного минулого й специфіку його художнього втілення у романі “Маруся”.

Повстанська боротьба 20-х рр. ХХ ст., що тривалий час інтерпретувалася радянськими ідеологами як бандитизм й анархічно-диверсійний рух, у романі “Маруся” набула об’єктивного й незаангажованого висвітлення, втілюючись у динамічну сюжетну форму. Насичений подіями, які легко і швидко сприймаються читачем, із позитивним персонажем у центрі, з незмінною та невід’ємною лінією кохання, з таємницями роду Соколовських, містичними збігами, роман можна означувати як бестселер. Показово, що він з’явився в українському белетристичному континуумі у 2014 р., коли загальнонаціональна тривога про прийдешнє та воєнні події на Сході й Півдні країни досягли свого трагічного пуанту. Пророчі авторські інтенції та циклічність історичних подій створюють навколо роману “Маруся” атмосферу самотності та забезпечують йому широку читабельність. Водночас “Маруся” є насамперед історичним романом, в якому репрезентована авторська візія національно-визвольних змагань 1919–1920-х рр.

У текстовому діапазоні твору історичні події органічно трансформовані у художню дійсність і становлять із нею єдине ціле. В основі роману – художньо-документальна історія про національне подвижництво реальної родини Соколовських із Житомирщини, яка в 1917–1920-х рр. брала участь у повстанському русі. Як і в романі “Чорний Ворон”, В. Шкляр послуговувався достовірними матеріалами (архівні документи, спогади, епістолярій тощо), що уможливило дотримання історичної правди про постать головної героїні, боротьбу з більшовиками армій УНР та УГА, участь повстанських загонів у національно-визвольному русі, соціальний і політичний контексти означеного періоду. Документальну основу твору доповнює відтворення постатей історичних осіб (С. Петлюри, генерала А. Кравса, сотника О. Станіміра, повстанських отаманів Марусі, Зеленого, Ангела та ін.). Історичну достовірність зображуваного увиразнює мовно-стилістичний пласт: автор умотивовано залучає історизми, діалектизми, військові жаргонізми, топоніми, автентичні та іншомовні прізвища. Доведено, що документальна площина твору сполучена з художньою вигадкою, історична лінія переплетена з любовною, що свідчить про дотримання ключової ознаки жанру історичного роману – єдності художнього домислу та життєвої правди. Художній домисел у творі модифікує історичні події, адже В. Шкляр піддає літературній експлікації історичні факти, листи очевидців, які він отримував із Житомирщини, Київщини, Вінниччини, архівні матеріали, спогади сотника УГА О. Станіміра, що втілилися у книзі “Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920” (1966), спогади внучки отамана Василя Соколовського тощо.

Письменник модернізує підхід до стилізації історичної епохи через актуалізацію авторського начала, таким чином формуючи власну візію трагічних і героїчних подій минулого, надаючи визвольній боротьбі 1917–1920 рр. сакрального змісту. З метою увиразнення ідейного змісту твору, розкриття історіософської проблематики й образної парадигми В. Шкляр вдався

до перемежування часових пластів. Так, роман розпочинається з події квітня 1937-го р., а наступні часові пласти розміщені по висхідній: події вересня 1964-го та грудня 1988-го рр., потім відтворюються події 1919-го р. які й складають основу сюжету роману.

Поєднуючи важливість проблематики, філософічність і психологізм її трактування, динамізм сюжету та жанрові елементи пригодницького роману, твір В. Шкляра за цими ознаками наближається до зразків зарубіжного постмодерного письма (тексти У. Еко, Л.-Х. Борхеса та ін.). Новаторство В. Шкляра базоване на традиційних підвалинах, адже, не руйнуючи й не заперечуючи усталених жанрових та сюжетно-композиційних чинників, письменник крізь призму власних ідейно-естетичних настанов оновлює, переосмислює, трансформує художні канони, тобто еволюціонує у межах так званого неотрадиціоналізму. Деякий брак психологізму в розкритті образів компенсується їхнім міфологізуванням (легендарний контекст, символізм: кінь-рятівник, камінь “соколине око” тощо) та гіперболізацією, що дозволяє констатувати наявність у романі ознак магічного реалізму. Формування й вираження авторської візії історичних подій 1919–1920-х рр. значною мірою відбувається на інтертекстуальному рівні. Письменник залучає до роману рядки народної повстанської пісні “Буде нам з тобою що згадати...”, надаючи їм функцій епіграфів до кожної з трьох частин твору й авторської післямови. Пісенні фрагменти відіграють також роль змістового каталізатора. Характерологічні функції виконують рядки пісень при розгортанні сюжетної площини твору, розкритті його проблематики. Своєрідним метатекстом роману “Маруся” є оповідання “Отаманша Соколовська (Із записної книжки)” (1920) Кліма Поліщука. Якщо у романній версії В. Шкляра Маруся має чітку національну свідомість і нею рухають патріотичні переконання, то у творі К. Поліщука мотивацією вчинків Марусі є насамперед бажання помсти. Не є тотожними у творах К. Поліщука та В. Шкляра й портретні характеристики героїні. Євангельський інтертекст проступає в трактуванні Олександрою Соколовською свого отаманського імені, а історичний та легендарний – в асоціації її з Жанною д’Арк, Орлеанською Дівою.

У підрозділі 3.2. “Характерокреаційна поетика та її роль в інтерпретації феномену збройного резистансу” проаналізовано принципи моделювання образної системи роману “Маруся”.

Репрезентована у творі парадигма національного резистансу сформована на основі поєднання історичних фактів та художнього домислу й вимислу, реалістичного та міфологічного векторів у відтворенні образів персонажів, контрастної поетики (“свої” / “чужі”; жінка / ворожа агресія). Письменницька героїко-трагедійна візія історичної дійсності втілена в образній системі роману й простежується через авторську модальність, психологізм, міфологізм, історіософізм, патріотизм, мотиви історичної пам’яті та зв’язку часів.

Головною постаттю, образом-символом, резонатором ідейного змісту твору є Олександра Соколовська, що увійшла в історію та легенди народу як отаманша Маруся. Основою творення образу героїні є ліризм, героїко-патріотичний пафос, гіперболізована ідея національної нездоланності, синкретизм історичних та вигаданих чинників. Моделюючи образ Марусі, В. Шкляр послуговувався історичними джерелами, спогадами, розвідками (спогади К. Поліщука, що знайшли відображення в оповіданні “Отаманша

Соколовська”, розвідка К. Завальнюка і Т. Стецюк “Українська амазонка Олександра Соколовська (отаманша Маруся)”), твердженнями з праць Р. Коваля (“Багряні жнива української революції”, “За волю і честь” та ін.). Усвідомлення героїнею обов’язку перед родиною, народом, Батьківщиною невіддільне від її патріотичних переконань, гострого відчуття правди, прагнення справедливості. Письменник різнопланово розкрив зовнішні та внутрішні особливості Марусі. Вперше у тексті роману вона “олітературена” у рецепції Мирона Гірняка саме як отаманша, тобто у головній своїй художньо-історичній іпостасі. Вдруге В. Шкляр репрезентує героїню як Олександрю Соколовську – ученицю гімназії, вишукану панянку – крізь призму сприймання її брата Олексія. Втретє Маруся постає у фольклорній іпостасі української дівчини. Поєднання маскулінного та фемінного первнів, реалістичності й міфологізації увиразнюється у репрезентації різних ракурсів її розкриття: в середовищі повстанців, у боях, під час перепочинку, в родинному колі, крізь призму її сприйняття “своїми” та “чужими”. Нескореність, містична нездоланність Марусі актуалізують неоромантичні доміанти твору, увиразнюють письменницьку візію постаті отаманші, формують уявлення про феномен збройного резистансу та його авторську інтерпретацію. Поліфонізм та психологізм образу значною мірою увиразнені у контексті розгортання лінії кохання (читач легко вгадує його з епізоду першої зустрічі Мирона і Марусі; надалі лінія кохання гармонійно вплітається в історичну канву роману). Розвиток почуттів героїв відображає їх із іншого ракурсу, актуалізує духовні якості, представляє як людей, здатних на глибокі й щирі переживання. Психологізм образу Марусі, розкриття її власне людських якостей увиразнюються також у показі ставлення героїні до рідних. Загалом внутрішній світ Марусі описаний не розлого, без “одкровенень” та докладного відтворення почуттів. Письменницьке бачення образу Марусі прикметне міфологізацією героїні, що зумовило формування легендарного ореолу, уявлення про нескореність та незнищенність отаманші. Значна кількість версій про завершення земного шляху Марусі й недоведеність жодної з них підкреслює легендарність постаті отаманші, а також актуалізує тезу про те, що герої не вмирають. Образ Марусі відтак пробуджує історичну пам’ять, увиразнює мотив зв’язку часів.

Система родинних персонажів об’єднує носіїв духовності. Силу патріотизму представників родини Соколовських втілено в постатях братів Олексі, Василя, Дмитра, Степана, в образах батьків. У постатях Тимофія та Степана Соколовських письменник акцентував ідею єдності духовного й військового первнів, продовживши тим самим традиції П. Куліша (“Чорна рада”), М. Старицького (“Богдан Хмельницький”, “Останні орли”), Б. Лепкого (“Мазепа”), О. Ільченка (“Козацькому роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця”) та інших письменників, які художньо змодельювали образи церковнослужителів-воjakів.

Авторська візія Української Галицької Армії в романі “Маруся” формується як через узагальнене зображення, так і через показ окремих постатей її представників. Відповідно до історичної правди В. Шкляр показав притаманні УГА дисциплінованість, честь і гідність, відтворив короткочасний тріумф галичан у Києві 30–31-го серпня 1919 р. Образ УГА конкретизується через зображення сотника Осипа Станіміра, Мирона Гірняка, рядових стрільців.

У романі фігурують реальні постаті повстанських отаманів: Зелений, Ангел, Маруся. Проте їм (окрім Марусі) письменник дав побіжні характеристики, переважно відтворені крізь призму сприйняття інших героїв. У руслі неромантичної поетики автор вдався до міфологізації повстанців, що через свою сміливість, вірність наділяються статусом народних героїв, нескорених і нездоланих. Як і у романі “Чорний Ворон”, В. Шкляр відтворив особливості мислення, побуту повстанців. Орієнтуючись на життєву правду, письменник показав: їм були притаманні не лише стійкість, непохитність, віра у перемогу над окупантом, а й сумнів та зневіра. В увиразненні негативного зображення більшовиків важливу роль відіграє відтворення їхнього зовнішнього вигляду, мовлення (українська транслітерація мови окупантів підкреслює їхню дикість та грубість).

У **висновках** підсумовано результати дослідження.

Сучасна історична романістика, яскраво репрезентована творчістю В. Шкляра, увібравши й трансформувачи досвід попередників, засвідчила оригінальність творчих пошуків письменників, звернення до маловивчених і тривалий час замовчуваних сторінок вітчизняної історії, розкриття теми національно-визвольних змагань, мотивів історичної пам’яті та зв’язку часів.

1. Наукове вивчення українського історичного роману репрезентоване працями представників радянського літературознавства та сучасними дослідниками. Жанрова матриця історичного роману здатна зберігати усталені ознаки (розбудова історичного сюжету, документальна основа описуваних подій, реальність постатей, поєднання історичної та художньої правди, історичного факту з художнім вимислом та домислом, наявність історичного конфлікту та показ соціальних сил, які за ним стоять) й, водночас, постійно оновлюватися й збагачуватися. Історична романістика радянської доби прикметна порушенням принципів історичної правди, ідеологізацією окремих дражливих політичних тем. Натомість сучасні романісти репрезентують авторські візії історичного минулого, акцентують маловивчені й табуйовані сторінки історії.

2. У сучасному українському літературному процесі історичні романи В. Шкляра “Чорний Ворон” і “Маруся” вирізняється звертанням до сторінок історії, які висвітлюють подвижництво українських повстанців у національно-визвольній боротьбі з більшовицькими окупантами у 20-х роках ХХ ст. На належність „Чорного Ворона” та “Марусі” до жанру історичного роману вказують такі риси, як превалювання історичної правди над художнім домислом, поєднання документальної та міфологічної площин, взаємодія реальних та вигаданих осіб, наявність історичної та любовної сюжетних ліній. Романами В. Шкляра притаманні актуалізація концепту історичної пам’яті, репрезентація циклічної природи історії, що є ознаками роману “зв’язку часів”. Як явище сучасної літератури, романи „Чорний Ворон” та “Маруся” увібрали в себе її окремі актуальні особливості, зокрема синтез ознак маскульту й так званої високої літератури, постмодерні домінанти. Поєднання важливої й актуальної проблематики, історичної достовірності, психологізму з гостросюжетністю й авантюрно-пригодницьким началом дозволяють означувати романи В. Шкляра як бестселери.

3. У романі “Чорний Ворон” письменницьке бачення історичного минулого, пов’язаного з холоднорарськими подіями 1921–1922 рр., знайшло

розкриття на ідейно-тематичному, образному, жанрово-стильовому та сюжетно-композиційному рівнях. Роман В. Шкляра акумулював ідеї національного спротиву окупантам, воскресіння невмирущого легендарного козацького коріння, відвічних прагнень українського народу до свободи на власній землі. Домінантними чинниками жанрової моделі історичного роману в “Чорному Вороні” є: поєднання історичної правди (визначається залученням спогадів, мемуарів, архівних матеріалів) та художнього домислу (оприявлений через письменницьку позицію й індивідуально-авторське трактування історичних фактів). Особливістю жанрової природи роману є синкретизм, реалізований через взаємодію в художній структурі тексту елементів власне історичного роману, що відіграють ключову роль, та чинників авантюрно-пригодницького, постмодерного, любовного, психологічного романів. Стильова палітра роману “Чорний Ворон” характеризується синкретизмом реалістичних, неоромантичних та постмодерних доміант, єдністю традиції й новаторства на рівні зображально-виражальних та образних засобів.

4. Сюжетно-композиційна структура роману “Чорний Ворон” зумовлена його жанровою специфікою. У твір інтегровані архівні, документальні матеріали, що є частиною історичної лінії, яка сполучена й переплетена з авантюрно-пригодницькою та любовною. Відповідно двоплановість композиції презентує документальну та художню сюжетні лінії. Документальна площина прикметна статичністю, натомість художня, індивідуально-авторська, – динамізмом, що зумовлено активною роллю елементів авантюрно-пригодницького та любовного жанрових різновидів. Сюжетні лінії акумулюють історичну правду й художню вигадку, символічні та містичні чинники, що, в свою чергу, зумовлює модифікацію часопросторових координат, порушення причинно-наслідкових зв'язків. Непрямолінійна наративна стратегія твору зумовлена його сюжетно-композиційними доміантами. Авторська візія трагічних і героїчних сторінок історії закорінена в національно-патріотичному підґрунті мислення письменника, що й визначило ідейно-тематичні особливості роману: національно-визвольна боротьба, історична пам'ять, національна ідентичність, циклічність історії, зв'язок часів.

5. Ключовий принцип жанру історичного роману – поєднання історичної правди та художньої вигадки, індивідуалізації й типізації – дотримано при моделюванні образів героїв. Збірною й багатоплановою за своєю художньою суттю є постать протагоніста, отамана Чорного Ворона, що розкривається через першоособовий та третьоособовий наративи, сприйняття іншими персонажами. Чорний Ворон є виразником ідейного змісту роману, носієм ідеї національно-визвольної боротьби, акумулює кращі риси отамана, повстанця. Ідейну й образну парадигму роману поглиблює образ птаха чорного ворона, який наділений функціями спостерігача, коментатора та обсерватора зображеного. Як своєрідне друге “Я” головного героя він надає йому певної містифікації.

6. Колективний образ повстанців поліфонічний: він розкривається у контексті героїзації та романтизації, конкретизується через показ колоритних індивідуалізованих постатей. Контрастують із образами повстанців постаті ворогів-окупантів, негативна семантика яких сформована через використання відповідної номінації, відтворення мовлення, зовнішнього вигляду, залучення гротеску й анімалістичної образності. Художня вигадка відіграє ключову роль у моделюванні жіночих образів роману, які, попри те, що є самодостатніми за

своєю художньою суттю, виконують ще й функцію увиразнення образу головного героя. Важливу роль у розкритті ідейно-тематичної парадигми роману відіграють символічні локуси Холодного Яру та Мотронинського монастиря, що акумулюють конкретно-історичну та символічну семантику.

7. Ідейно-художня модель “жінка проти ворожої агресії” є основою письменницької версії національного резистансу, репрезентованої у романі “Маруся”. На основі поєднання історичної правди та домислу й вимислу В. Шкляр художньо втілює у романі власну візію національно-визвольних змагань 1919–1920 рр., актуалізував національно-патріотичну ідею, розкрив тему історичної пам’яті, розгорнув мотив зв’язку часів, вдався до міфологізації й психологізації образів. Ознаки бестселеру виявляються у розгортанні любовної лінії, в героїзації й міфологізації образів повстанців та їх отаманів, у сюжетному динамізмі, сформованому завдяки авантюрно-пригодницьким перипетіям. Жанровий та стильовий синкретизм (поєднання елементів неореалізму, неотрадиціоналізму, постмодернізму, міфологічного реалізму) значною мірою зумовив особливості розкриття образів героїв.

8. Ідея утвердження нескореності й непереможності українського народу в боротьбі за свою свободу втілена в постаті головної героїні роману – отаманші Марусі. В основі моделювання образу Марусі – презентація героїні крізь призму сприйняття її іншими, розкриття її ставлення до подій, оточення, показ на тлі родинного та повстанського середовищ. В. Шкляр всебічно відтворив образ шляхом розкриття зовнішніх (портрет) та внутрішніх (переживання) характеристик, через зображення героїні в різних іпостасях. Поліфонізм образу визначається синкретизмом історичної правди й художньої вигадки, реалістичних і містичних, фемінних та маскулінних чинників. Образи батьків Олександри Соколовської, її братів утілюють національно-патріотичні, морально-етичні цінності.

9. Уявлення про УГА та повстанське середовище конкретизується й увиразнюється через зображення їхніх окремих представників. Актуалізація національно-визвольної ідеї, мотиву нескореності народних месників зумовила героїзацію, подекуди гіперболізацію й міфологізацію повстанців, що особливо увиразнено на тлі контрастного зображення ворогів-окупантів.

Змодельована в романах “Чорний Ворон” та “Маруся” парадигма національного резистансу В. Шкляра базована на синкретизмі історичних фактів та художньої вигадки й підпорядкована ідейному змісту: ствердження нескореності українського народу в боротьбі за свободу, відновлення історичної пам’яті, актуалізації минулого в контексті сьогодення. Письменницька візія повстанської боротьби репрезентована на рівні образної, сюжетно-композиційної, жанрово-стильової систем і засвідчує оригінальність концепції минулого в межах жанру сучасного історичного роману.

Основні положення дисертації викладено в таких публікаціях:

1. Пономаренко В. Особливості творення образу героїні народної антибільшовицької боротьби у романі “Маруся” Василя Шкляра. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Одеса, 2016. № 21. Том 1. С. 57–60.

2. Пономаренко В. Художнє моделювання визвольної боротьби українського народу в романі Василя Шкляра “Чорний Ворон”. *Науковий вісник*

Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського: зб. наук. праць/за ред. В. Д. Будака, М. І. Майстренко. Миколаїв, 2016. Вип. 2(18). С. 185–192.

3. Пономаренко В. Особливості індивідуального стилю роману “Маруся” Василя Шкляра. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Тернопіль, 2016. Вип. 1(25). С. 77–83.

4. Пономаренко В. Поетика сюжету і композиції роману “Чорний Ворон” В. Шкляра. *Objective and Subjective Factors in Formation of Linguistic Mechanisms in the Age of Domination of Liberal Values and Priority of Personal Identity / Peer-reviewed materials digest (collective monograph)*. London, 2017. С. 22–25.

5. Пономаренко В. Оновлення жанру історичного роману: “Залишенець. Чорний Ворон” Василя Шкляра. *Філологічний часопис*. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 2018. Вип. 2(12). С. 101–109.

АНОТАЦІЯ

Пономаренко В. В. Поетика та проблематика романів “Чорний Ворон” (“Залишенець”) та “Маруся” Василя Шкляра. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 “Українська література”. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2019.

У дисертації вперше комплексно досліджено історичні романи В. Шкляра, які ще не були об’єктом спеціального наукового вивчення. У роботі з’ясовано особливості творчого моделювання історичного минулого, визначено доміанти художнього історизму романів крізь призму традицій та новаторства. Системно проаналізовано поетику історичних романів В. Шкляра, розкрито їхню проблематику, ідейно-тематичну, жанрову, стильову й образну специфіку. Визначено риси авторського варіанту історичного роману й акцентовано на самотності форми, змісту та часпросторової моделі творів. Історичну романістику В. Шкляра осмислено з урахуванням методологічних принципів сучасного літературознавства, у діахронно-синхронному контексті української літератури. У роботі аргументовано, що “Чорний Ворон” і “Маруся” є знаковими явищами сучасного літературного процесу й прочитуються у контексті відновлення історичної правди. Репрезентована в дисертації наукова стратегія сприяє увиразненню самотності ідіостилу В. Шкляра, уточненню й доповненню наукових концепцій і дослідницьких візій творчості епіка.

Ключові слова: історичний роман, поетика, авторська візія, історична правда, жанр, образ, ідея, проблематика, композиція, міфологізм, інтертекст, хронотоп.

SUMMARY

Ponomarenko V. V. The poetics and problematic of Vasyl Shkliar novels “Black Raven” (“Zalyshenets”) and “Marusia”. – Manuscript.

Dissertation for a Candidate Degree in Philology, specialty 10.01.01 “Ukrainian literature”. – National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. – Kyiv, 2019.

The dissertation in first examines historical novels by Vasyl Shkliar, which not be as the object for separate scientist studies. In the dissertation elucidates the peculiarities of creatives modeled of historian, examines the dominants of novel’s artistic history from prism of traditions and innovation. The thesis analyzes the poetics of historical novels by Vasyl Shkliar, theirs problematic, ideas-thematic, genres, styles and images specifics. The dissertation defines the features of authors variants of historical novels and accented on the originals of forms, contents, chronotope’s models of texts.

The first part “Historical novels in modern Ukrainian scientists comprehend” exposes theoretical aspects of genre, which connecting with genesis, developing and transformation of genre historical novel in Ukrainian literature; observes specifics his scientists comprehend in XX and beginning of XXI centuries. Ukrainian scientifics of XX centuries differences genres of prose, determined peculiar genres forms of historical novel – “connections of times”, outlines the features of historical novel, describes the corps of Ukrainian historical prose XIX–XX centuries.

The second part “Novel “Black Raven. Zalyshenets” as the development of tradition and innovation projection of artistic history” studies peculiarities of genres and compositions models, poetics of images creating and style in the novel “Black Raven”. The specificity of novel’s genre model characterized of synthesis elements of historical, adventure, loving, psychological genre’s variety’s. The double-plans of subject-composition structural conditioned of the transformed in artistic world documentation and individual-authors places. In modeling of the images connected historical truth and artistic invention, individuals and typicals heroes. The images of insurgents and their hetmen characterizes of prevail historical truth, however they formed on basis of comprehending by author the historical documents and remembrances. The image of central hero, hetmen Chornyi Voron, is assembly and uncovers from first-persons and second-persons narrative, from prism of reception by the enemy’s, insurgents and woman’s. In the image of Black Raven embodied the best features of hetmen, insurgent: patriotism, heroism, sacrifice, firmness, uncompromising, faith ideas. The images of the insurgents characterized some idealizes, instead of images of enemy characterized schematics and negative semantic. In modeling of topos-symbols of Cholodny Yar and Motronynsky monastery exposes historical and symbolical semantic, actualized the national idea and theme of liberation struggle XVIII–XX centuries.

The third part “Paradigm of national regejneretion: opposition: “woman against enemy’s aggression” (the novel “Marusia”)” analyzes the poetics of novel “Marusia” by Vasyl Shkliar, exposes specificity of authors vision of history, images systems and problematic. The paradigm of national regejneretioin in the novel “Marusia” formed on the connection historical facts and artistic invention, realistic and mythology vectors in formed of images and their contrast poetics (“their” / “outsider”; woman / enemy’s aggression). In the image of central hero – hetmen Marusia – exposes heroic and patriotic ideas of novel. Image of Marusia exposes in the context of family’s and insurgent’s environments, from representation her attitude to the family, insurgents and devils. Many-aspects image of Marusia bases on the connection documents and legends, realistic and mythic, feminine and masculine factors. Image of members

Sokolovsky's family, hetmens, insurgents actualized national-liberation and patriotic ideas.

The main results of the research are generalized in conclusions. It is note that the novels "Black Raven" and "Marusia" by Vasyl Shkliar – original phenomenon of modern Ukrainian historical prose, which synthesized lasting many years tradition of novel's genre and represented the modification of genre's matrix, her revaluation and enrichment. Novels by Vasyl Shkliar characterized synthesis historical and mythological bases, ideas of historical memory and national-liberation fight.

Key words: historical novel, poetics, authors vision, historical truth, genre, image, idea, problematic, composition, national-liberation competition, mythology, intertext, chronotope.

АННОТАЦІЯ

Пономаренко В. В. Поэтика и проблематика романов "Черный Ворон" ("Зальшенец") и "Маруся" Василя Шкляра. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – "Украинская литература". – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2019.

В диссертации впервые комплексно исследованы исторические романы В. Шкляра, которые еще не были объектом специального научного изучения. В работе выяснены особенности творческого моделирования исторического прошлого, определены доминанты художественного историзма романов сквозь призму традиций и новаторства. Системно проанализирована поэтика исторических романов В. Шкляра, раскрыты их проблематика, идейно-тематическая, жанровая, стилевая и образная специфика. Определены черты авторского варианта исторического романа и акцентировано на самобытности формы, смысла, времени и пространства произведений. Историческую романистику В. Шкляра осмыслено с учетом методологических принципов современного литературоведения, в диахронно-синхронном контексте украинской литературы. В работе аргументировано, что "Черный Ворон" и "Маруся" – знаковые явления современного литературного процесса и прочитываются в контексте восстановления исторической правды. Представленная в диссертации научная стратегия делает более выразительной самобытность идиостиля В. Шкляра, уточняет и дополняет научные концепции и исследовательские визии творчества эпика.

Ключевые слова: исторический роман, поэтика, авторская визия, историческая правда, жанр, образ, идея, проблематика, композиция, мифологизм, интертекст, хронотоп.